

**T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
TÜRKİYE KÜLTÜR PORTALI PROJESİ**

**HALK BİLİMİ
GÖSTERİ SANATLARI
HALK MÜZİĞİ
TEKKE ŐİRİ VE GÖSTERİMLERİ**

Doç. Dr. Suavi AYDIN

EKİM - 2009

ANKARA

2.1.2. Tekke Şiiri ve Gösterimleri

Anahtar Kelimeler: Tekke Şiiri ve Gösterimleri

Bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin birarada yaşayıp ibadet ettikleri ve o meyanda gündelik hayatlarını sürdürdükleri tekkeler, tarih boyunca önemli sanat merkezleri de olmuşlardır. Tekkelerde gelişen başlıca sanatlar şiir, musikî ve rakstır. Bu sanatların gelişmesine yol açan şey, tekke yaşam biçimi içinde ayin ve ibadetin merkezî rolü ve ayin ve ibadetlerde bu sanatların yoğun biçimde kullanılmasıdır. Bu sanatlar içinde tekke şiirinin özel bir yeri vardır. Zira tekke şiiri, tekke müziğine de ilham veren en önemli etken olmuştur. Bu yüzden tekkelerden çok sayıda tasavvuf şairi yetişmiştir. İmparatorluk döneminden sonra Osmanlı ülkesinin çeşitli yerlerine yayılmış tekkeler önemli kültür merkezleri haline geldiler. Buralarda halk şiirinin en güzel örnekleri arasında sayılan binlerce *nefes*, *kalenderî*, *koşma* ve *destan* üretildi. Bu şiir üretimi, esas itibarıyla müzikli kullanımlara açıktı ve çeşitli müzikli anlatım biçimleriyle birlikte kullanıldı. Zira tekkelerde müziğe büyük bir önem verilir ve müzik ibadet ve ayinlerin zemini olarak kullanılırdı. Özellikle *zikir* ve *semâ* bu müzikli ayinlerin en yaygın biçimleridir. Tekke şiiri, hiç şüphesiz, dinî-mezhebî bir karakter taşır ve mistik özellikleriyle öne çıkar. Tekke şiirinin temaları genellikle tarikât erkânının öğretilmesi, yaratılış, Tanrı ve peygamber sevgisi, ehl-i beyt sevgisi, tasavvuf bakımından Tanrı ve insana ilişkin “hakikât”in anlatılması, dinî-toplumsal hareketlerin önderleri ve onların yaşadıkları olayların anlatılması, evliyâların mucizevî yaşamları gibi konulardır. Türkçe tekke şiiri bakımından Anadolu’daki ilk örnekler, Yunus Emre, Âşık Paşa ve Sultan Veled’dir. Sultan Veled, Mevlevîliği halk arasında yaymak ve tarikâtı tanıtmak amacıyla Türkçe bir *Rebabnâme* yazmıştı. Ancak onun dili Yunus Emre kadar başarılı değildi. Yunus Emre ve Pir Sultan Abdal gibi tasavvuf şairlerinin başarısı, onların dönemlerinin toplumsal tabanı olan köylüler ve göçebeler gibi yaşamaları, onların içinden çıkmış olmaları ve onların dilini kullanmalarındır. Tekke şiiri çerçevesi içinde ele alınabilecek Hatayî ve Kul Himmet gibi şairler ise kendi tarikatlarının ideolojilerini sert ve kapalı bir biçimde yansıtmaya kaygılarıyla Yunus Emre ve Pir Sultan’dan ayrılırlar. Tekke sanatı içinden çıkıp halka mal olmuş şairler arasında, 14. yüzyıl şairi Kaygusuz Abdal, 14. ve 15. yüzyıla yayılmış yaşamıyla Bayramiyye tarikatının kurucusu Hacı Bayram Velî, 15. yüzyılda Bayramiyye yoluna girmiş olan Eşrefoğlu Rumî, 16. yüzyılda Safevî hanedanının kurucusu ve Kızılbaş Erdebil ocağının önderi Şah İsmail Safevî (Hatayî), 16. yüzyılın sonlarında Osmanlılara karşı ayaklanan Heterodoks Türkmenlerin içinde yaşamış olan Pir Sultan Abdal, yine 16. yüzyılda yaşamış Melamiyye dergâhından Ahmed Sârbân, 16. yüzyılda Sinaniyye tarikatını kurmuş olan Ümmî

Sinan, 17. yüzyıl şairi olduğu tahmin edilen ve Pir Sultan'ın müridlerinden olan Kul Himmet, yine 17. yüzyılın Melamî şairi İdris Muhtefî, Halvetî şairi Seyyid Seyfullah Halvetî, Nakşibendî Akkirmanî ve Yunus Emre yolundan Sunullah Gaybî, 18. yüzyılda Mevlevî dergâhına mensup şairler arasında halk diline en çok yaklaşmış olan Şeyh Gâlib, 19. yüzyılın Bektaşî şairi Harâbî en önemlileridir. Tekke şairleri, şiir biçimi olarak genellikle *nefesleri*, *ilahîleri*, *hikmetleri*, *medhiyeleri*, *mersiyeleri*, *destan* ve *devriyyeleri* tercih etmişlerdir

Kaynak (Source):

Boratav, Pertev Nailî ve Fıratlı, H.Vedat, (1943), *İzahlı Halk Şiiri Antolojisi*. Ankara: Maarif Vekâleti Yayınları.

[Bölükbaşı], Rıza Tevfik (1982), *Rıza Tevfik'in Tekke ve Halk Edebiyatı ile İlgili Makaleleri* (haz. Abdullah Uçman). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:27-34.

Kerametli, Can, (1977), *Galata Mevlevihanesi Divan Edebiyatı Müzesi*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayınları.

Köprülü, Fuad, (1984), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Suavi AYDIN	Prof. Dr. Tayfun ATAY	Prof.Dr.Hale KÜNÜÇEN

2.1.2.1. Zikir

Anahtar Kelimeler: Zikir

Zikir tekke ve dergâhlarda Tanrı'nın adı anılarak yapılan ritmik ayinlerdir. Zikir, Arapçada *anma* ve *söyleme* anlamına gelmektedir. Tarikat yolunda *zikir* Kur'an'ın dolayısıyla Tanrı'nın bir emri olarak görülmüş ve uygulanmıştır. Zikrin amacı, Tanrı'nın adını anmak ve onu belirli sayılarda tekrarlayarak Tanrı ile bütünleşmek; böylelikle Tanrı'dan başka herşeyi unutmaktır. Bu yüzden zikrin kökeni tarikat öncesi dönemin zahidlerine kadar götürülür. Ne var ki zikrin uygulanma biçimi bakımından tarikatlar arasında farklılıklar görülür. Her tarikatın ayrı bir zikir şekli ve anlayışı vardır. Alevî ve Mevlevî zikirleri müzikle icra edilir. Mevlevîlikte müziğin yanına dans da katılmıştır (*semâ*). Yüksek sesle yapılan zikirlerle *zikr-i cehrî*, sessizce yapılanlara *zikr-i kalbî*, topluca yapılan zikirlerle *zikr-i alenî*, tek başına ve inziva halinde yapılan *zikr-i hâfî* adı verilmektedir. Tanrı'nın adı Kâdirî, Rufâî ve Halvetî tarikatlarında Allahın yedi adıyla anılır (*Lâ ilâhe illallah, Allah, Hû, Hak, Hayy, Kayyûm* ve *Kahhâr*). Başka zikir biçimleri de vardır. Örneğin Melâmî şeyhi İsmail Mâşukî'nin Hallac-ı mansur'un yolundan gittiğini göstermek için *Allahım, Allahım, Allahım* şeklinde zikrettiği rivayet edilmektedir. Tasavvuf tarikatlarında zikrin sınıflandırıldığı görülür. Halkın yaptığı veya toplu halde yapılan zikre *zikr-i avam* ya da *mecâlis ez-zikr* denilir. Bu zikir biçiminde tam bir arınma beklenmez, burada insanların Tanrı'nın adını istedikleri gibi anmaları esastır. *Zikr-i havass* ulemanın ve müşitlerin yaptığı zikirdir. Burada tam bir arınma söz konusudur. Müşidin seçkin müridlerine gizlice öğrettiği ve "sır" niteliği taşıyan zikre *zikr-i sırrî* veya *virde-i hass* adı verilir. Bu zikir, her müridin günün belli saatlerinde yapmak zorunda olduğu "gündelik" *virde-i âm*'dan ayrılır. *Zikr-i sırrî* ve *virde-i âm*, yüksek sesle ya da sessizce yapılabilir. Bu usul tarikattan tarikata değişir. Bazı şeyh ve müşidler, kendi tarikat ehli için özel virde veya zikir kitapları yazmışlardır. Genel olarak zikir veya virde üç aşamalıdır. İlk aşamada istiğfâr edilir; yüz kere estağfirullah denilir. İkinci aşamada Hz. Muhammed'e salâvat (*salâvat-ı şerîfe*) getirilir. Üçüncü aşamada *kelime-i tevhid* yüz kere söylenir. Hz. Muhammed'in belirli zamanlarda ve özel mekânlarda yapılmasını öğütlediği zikirlerle *zikr-i mukayyed* adı verilmektedir. Belli zaman ve mekâna bağlı olmadan icra edilen zikirlerle ise *zikr-i mutlak* adı verilmektedir. Tekkelerde günlük zikirlerin yanısıra özel zamanlarda yapılan özel zikirler de vardır. Örneğin Mevlevîlikteki *şeb-i aruz* ayininde yapılan zikir bu türdendir.

Kaynak (Source):

Hançerlioğlu, Orhan, (1984), *İslâm İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları: 704-705, 747-750.

Uludağ, Süleyman, (1997), "Zikir". *İslâm Ansiklopedisi*, c. XIII: 561-564.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Suavi AYDIN	Prof. Dr. Tayfun ATAY	Prof.Dr.Hale KÜNÜÇEN

2.1.2.2. Semâ

Anahtar Kelimeler: Semâ

Semâ, Tanrı yolunda kendilerinden coşkuyla geçmek suretiyle Mevlevî dervişlerinin icra ettiği müzikli zikir biçimidir. Sufilere göre semâ, insanın Tanrı'ya olan aşkını güçlendirip onun ruhunu temizlemesine hizmet eden bir arınma biçimidir. Böylelikle Tanrı'ya yaklaşan derviş, vecde gelerek kendinden geçer. Bu zikrin özel yönü, onun dervişlerce oldukları yerde dönmek suretiyle yapılan bir tür raks biçiminde uygulanmasıdır. Anadolu'da ilk semâ uygulamaları Mevlânâ zamanında başlamıştır. Mevlânâ'nın semâ'yı İranlı Şems-i Tebrizî'den öğrendiği rivayet edilir. Mevlâna devrinde yapılan semâ'nın şekline ilişkin çeşitli rivayetler mevcut olmakla birlikte, o devirde semânın niteliği tam olarak bilinmemektedir. Semâ'nın Mevlevî tekkelerinde bir ayin geleneği olarak yerleşmesini, 15. yüzyılda yaşamış olan ve Sultan Veled'in torunlarından olan Pir Âdil Çelebi'ye götürülenler vardır. Muhtemelen 15. yüzyıldan sonra semâ icrasının bütün tekkelerde aynı biçimde ve *Mevlevî mukabelesi* adıyla yapılması sağlanmıştır. Müzisyen heyeti genellikle şarkıcı, defçi ve neyzenlerden oluşur. Semâ sırasında bütün dikkat “şarkı söyleyen”e (*kavvâl'e*) verilir. Semâ yapan devrvişler (*semâzenler*) müziğin ve zikrin akışı içerisinde giderek *vecd'e* gelirler. Giderek yükselen vecdin etkisine dayanıldığı ölçüde hareketsiz kalınır. Semâ topluluğundan birisi harekete geçtiğinde ise ona uyulur. Mevlevîlikte çalınan müziğin ahengine uygun olarak yapılan yegâne hareket dönme hareketidir. Sonunda dervişler kendilerinden geçip *cezbe*ye kapılırlar (Tanrı'yla bütünleşirler). Mevlânâ'nın ölümünden sonra halifesi Hüsameddin Çelebi devrinde, Cuma namazından sonra okunan Kur'an'ı tâkiben semâ yapılması geleneği yerleşti. Sadece İstanbul'daki Mevlevîhane'de Cuma günü dışındaki bazı günlerde de semâ icra edildiği görülmüştür. Semâ sırasında çalınıp söylenmek üzere pek çok Mevlevî bestekâr *semâ*'ler bestelemişlerdir. Bu bestekârlar arasında Zekâî Dede ve İsmail Dede Efendi en ünlü olanlarıdır. Mevlevîlikte *Mevlevî mukabelesi*'nin yanısıra bir de *garipler semâ* adı verilen ve sabaha kadan uyanık kalınan *ihyâ* gecelerinde yapılan semâyâ doyamayan dervişlerin, asıl ayinin ardından sürdürdükleri semâ şeklidir. Mevlevîlik dışında da semâ uygulamaları vardır. Halvetîlerin bir kolu olan Gülşenî tarikatında Mevlevî semânın taklit edildiği görülür. Tekke ve zaviyelerin kapatılmasından sonra ara verilen semâ ayinleri, 1950'den itibaren Mevlânâ'nın ölüm yıldönümüne denk gelen günlerde, gösteri mahiyetinde yeniden icra edilmeye başlanmıştır. Bu semâ ayinleri 11-17 Aralık tarihleri arasında Konya'da yapılmaktadır.

Kaynak (Source):

Hançerlioğlu, Orhan, (1984), *İslâm İnançları Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları: 526.

Yazıcı, Tahsin, (1997), “Semâ”, *İslâm Ansiklopedisi*, c. X: 464-466.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Suavi AYDIN	Prof. Dr. Tayfun ATAY	Prof.Dr.Hale KÜNÜÇEN

2.1.2.3. Semah

Anahtar Kelimeler: Semah

Semah, Alevî-Bektaşî geleneğinde icra edilen zikir biçimidir. *Semah*, Alevî ve Bektaşî cemlerinde, cem'e katılan topluluğun dedenin ya da zâkirin sazla çalıp söylediği "semah" müziği eşliğinde, halka biçiminde raks ederek yapılan bir ayindir. Semah, topluluğun halka biçimini almasıyla icra edildiği için *semah dönmek* deyimini yaygın olarak kullanılır. Semah, tıpkı diğer zikir biçimleri gibi, bir Tanrı'ya yaklaşma, Onunla bütünleşme arama şeklidir. Sünnî tarikatların aksine, Alevî ve Bektaşîlerde semah kadınlı-erkekli yapılır. Semah sadece cem törenlerinde dönlür. Zira kutsal ve özel bir niteliği vardır, bir "eğlence" aracı olarak görülmez. Ayrıca semah, Alevî-Bektaşî yolunda bir "sır"dır ve semah dönülen cem'lere topluluk dışından kişiler alınmazlar; dolayısıyla semaha Alevî-Bektaşî olmayan kişiler katılamaz. Semahın kaynağında "Kırklar meclisi" miti bulunmaktadır. Bu anlatıya göre, Salman-ı Fârisî meclise gelen Hz. Muhammed'e bir üzüm tanesi vermiş ve ondan bu üzüm tanesini mecliste bulunan kırk kişiye paylaşmasını istemiştir. Peygamber, Cebrail'in getirdiği bir tabakta bu üzüm tanesini sıkımsı ve çıkan suyu içen Kırklar, "Yâ Allah" diyerek semah dönmeye başlamışlardır. Semah Alevî erkânında cem töreni sırasında görülmesi gereken on iki hizmetten biridir. Semahlar *içeri semahlar* ve *dışarı semahlar* olmak üzere iki kısımdır. Cem sırasında dönülen semahlara "içeri semahlar", topluluğun başka toplantılarında dönülen semahlara ise "dışarı semahlar" denilir. Ancak semahın cem esnasında ve erkânı gereğince yapılması esastır. "Kırklar Semahı", bu ibadette merkezî bir yer tutar. Cem töreninde sıra *miraçlamaya* ve *miraçlamada* da Kırklar'ı anlatan bölüm geldiğinde, "Kırklar Semahı" başlar. Kırklar semahı bittikten sonra, cemde bulunan âşıklar veya zâkirler (bazı yörelerde buna *sazandar* denir) "istek semahları"ni veya başka bir adlandırmayla "gönüller semahı"ni çalmaya başlarlar. Semah sırasında kadınların elleri havaya, erkeklerin elleri ise aşağıya bakar. Semahta başı kapalı, ayaklar çıplak olmalıdır. Semah genellikle iki kısımdan oluşur. İlk başta *ağırlama* icra edilir, ikinci aşamada ise *yeldirmeye* geçilir. Bazı semahlarda bölümlenme sayısı dörde çıkmakta ve ağırlamadan önce *yürütme* ve ağırlamanın hemen ardından *karşılama* evreleri icra edilmektedir. Yürütme esnasında semahçının okuduğu deyiş eşliğinde yürünerek semaha başlanır. Ağırlamaya sıra geldiğinde eller gereken şekli alır ve yavaş yavaş dönmeye geçilir. Ardından karşılama ile hızlanılır ve en hızlı dönme evresi olan yeldirmeye geçilir. Sıraç ve Nalcı Alevîlerinde semah çok hızlı dönlür. Halk müziğinde semaha eşlik eden çok sayıda ezgiye rastlanır. Bu ezgilere de "semah" adı verilir.

Kaynak (Source):

Eröz, Mehmet, (1977), *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşîlik*. İstanbul: 118-120.

Üçer, Cenksu, (2005), *Tokat Yöresinde Geleneksel Alevîlik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları: 364-366.

Haklar (Rights): (Telif ve kullanım hakları ile ilgili bilgiler.)		
5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu uyarınca hazırlanan tüm içeriğin her türlü ortamda umuma arz yetkisi sınırsız süreyle Kültür Turizm Bakanlığına devredilmiştir. Bakanlık sonraki zamanlarda hazırlanan içerikle ilgili düzeltme, ekleme, silme veya yayından kaldırma hakkına sahiptir.		
Kaynağı Hazırlayan(Grup üyesi) / Emeği Geçen	Konu Editörü	Proje Yöneticisi
Doç. Dr. Suavi AYDIN	Prof. Dr. Tayfun ATAY	Prof.Dr.Hale KÜNÜÇEN